

KONINKRIJK BELGIË

NATIONAAL COMITÉ VOOR GEOGRAFIE

COMMISSIE VOOR DE NATIONALE ATLAS

ATLAS VAN BELGIË

PLAAT 27

DE LANDELIJKE BEWONINGSVORMEN

DOOR

M. A. LEFÈVRE

1964

**Voltooid op de persen
van het
Militair Geografisch Instituut
Ter Kameren — Brussel.**

De auteurs van de toelichtende teksten bij de Atlas van België worden door het Nationaal Comité voor Geografie en door de Commissie voor de Atlas als volkomen verantwoordelijk beschouwd voor de door hen gepubliceerde mededelingen.

DE LANDELIJKE BEWONINGSVORMEN

Kaartblad 27 heeft tot doel een kartografische uitbeelding van de spreidingsvormen der woningen in plattelands milieu. Als basis voor de observatie en het karteren werd de topografische kaart 1/100 000, uitgave 1955, gebruikt, en de kartografische analyse werd aangevuld met gegevens door terreinwerk verkregen. Vanzelfsprekend kan de voorstelling der bewoningsvormen op schaal 1/500 000 slechts een schematisatie van de overheersende kenmerken der bewoningsverdeling zijn. In een land zoals België, waar nauwelijks 9 % van de actieve bevolking de landbouw als voornaamste bedrijvigheid heeft, is het duidelijk, dat het begrip « *landelijke bevolking* » in een zeer ruime zin moet opgevat worden : zij bestaat niet alleen uit landbouwers, maar ook uit mensen te lande gevestigd die hun voornaamste bedrijvigheid weliswaar niet in het dorp hebben, maar hun banden met de aarde niet verbroken hebben, een stukje grond van minder dan een hectaar met de hulp van vrouw en kinderen bewerken. Deze arbeiders beschouwen zich niet als stedelingen. Welnu 63 % der exploitaties in België zijn kleiner dan een hectaar, hetgeen duidelijk wijst op het groot aantal plattelandbewoners, die half-industriële, half-landelijke arbeiders zijn.

De stedelijke agglomeraties zijn schematisch op de kaart voorgesteld om ledige ruimten te vermijden.

De dicht aangesloten symbolen in heel het noordwesten en het midden van het land vallen samen met een hoge bevolkingsdichtheid en een geringe gemeentelijke oppervlakte. Daar verschillende bladen van de Atlas de bevolkingsdichtheid weergeven, werd op de kaart van de bewoningsvormen geen rekening gehouden met de belangrijkheid der dorpen. Het zou een nutteloze en materieel niet te verwezenlijken overlading geweest zijn.

Het zuidelijk gedeelte van het land met minder symbolen valt samen met streken van uitgestrekte gemeenten of beboste zones en een geringe bevolkingsdichtheid. Bij voorbeeld het zuidoosten van Luik waar zich het Hertogenwald uitstrekt.

De bevolkingsverdeling over het gebied van een streek of een land drukt zich geografisch uit door de inplanting van huizen door de verschillende wijze, waarop de grond wordt bezet. Tussen de uiterste gevallen, enerzijds de totale dispersie van de woningen, wanneer deze laatste het gehele gebied onder de vorm van een « *gesloten associatie* » los bezetten, en anderzijds de concentratie van de behuizing met ledige ruimten er rond, dus onder de vorm van een « *open associatie* », doen zich overgangsvormen voor, hetzij losse groeperingen van woningen, niet samenhangend maar zij aan zij zijn opgesteld, of nog van gemengde vormen waar groepering en dispersie samen gaan.

Talrijke studies gewijd aan de landelijke bewoning, en namelijk de studies van de Gelijksnamige Commissie, door de « Internationale Aardrijkskundige Unie » in het leven geroepen, studies, die onder de vorm van verslagen op de Internationale Aardrijkskundige Kongressen werden voorgelegd en besproken, hebben met nadruk op de moeilijkheid gewezen om de geconstateerde groeperingswijzen preciese kwalitatieve criteria, tengevolge van de talrijke combinaties, waarin verschillende types zich in eenzelfde streek kunnen voordoen en van schakeringen betreffende eenzelfde type van streek tot streek uit te werken. Steunend op de Franse statistieke gegevens, die een onderscheid maken tussen de bevolking der dorpskernen en die van de meer afgelegen woongelegenheden : alleenstaande hoeven of gehuchten bestaande uit

enkele huizen buiten de dorpskern, stelde A. DEMANGEON, organisator van de Commissie der Landelijke Bewoning, met het oog op de kartografische uitbeelding, een dispersie-index voor, waarin de bevolking der afgelegen woonplaatsen vermenigvuldigd met het aantal van deze laatste gedeeld werd door de totale bevolking der gemeente.

M. DERRUAU heeft erop gewezen, hoe « de indexen... altijd het nadeel vertonen hetgeen in de natuur essentieel kwalitatief is tot een kwantitatieve uitdrukking te herleiden » (1).

Trouwens kan deze methode slechts toegepast worden voor de landen waar de bevolkingsstatistieken het hoger vermelde onderscheid maken. In België is dit niet het geval.

Reeds in 1926, hebben we in onze verhandeling over « L'Habitat Rural en Belgique » (2) bewezen dat het huis, symbool van de blijvende bodembezetting door de mens, beter beantwoordt aan het formeel object van de aardrijkskunde : de verklarende beschrijving der landschappen, dan beschouwingen over de bevolking. De beschrijvende kenmerken moeten in de eerste plaats weerhouden worden. In de mate van het mogelijke, zal de beschrijving met aanwijzingen betreffende de oorzaken van de bewoningsvormen in verband met de benutting van de bodem vervolledigd worden.

Voor plaat 27 hebben wij derhalve hetzelfde beginsel aangenomen, nl. bij de analyse van de spreidingswijze van de landelijke bevolking in het vizier te nemen bij voorkeur de woonplaats, eerder dan de bevolking zelf.

Vermits wij ons houden aan de beschrijvende kenmerken is het hierop dat wij onze indeling zullen steunen; ze wijkt enigzins af van de gangbare indelingen, die slechts verspreiding en concentratie onderscheiden.

Nochtans bestaan er tussen de overheersende verspreiding en de concentratie tal van tussenvormen. Zo b.v.b. een zeer plaatselijke verspreiding, in de omtrek van een dorp, die zich niet als een gesloten associatie voordoet. Bij de concentratie treft men eveneens aan varianten zoals de groepering in lossere verband, ieder huis omgeven zijnde door een tuin, ook nog de groepering waarvan zich verlengstukken losmaken of die zich ontbindt in gehuchten van enige huizen. Aldus hebben wij een drieledige indeling aanvaard : verspreiding, concentratie, agglomeratie (*Fig. 1*).

Verspreiding. — De huizen, los van elkaar staand, bezetten de ganse oppervlakte, zonder bepaalde orde en zonder vrije ruimte over te laten. De afstand tussen de huizen verschilt al naargelang van de dichtheid ervan, zoals b.v.b. enerzijds in de Polders en anderzijds in Vlaanderen. De uiterste vorm, nl. alleenstaande huizen over een grote oppervlakte verdeeld, zoals dit zich op het Noord-Poolse platteland voordoet, is in ons land haast onbekend. De afgelegen alleenstaande hoeve is het gevolg van een ruimte kolonisatieperiode : zij integreert zich in een zeer oude bevolkingsnederzetting.

Er is verspreiding wanneer de huizen verdeeld zijn over de oppervlakte zonder dat zich enige dwang ten opzichte van de keuze van de vestigingplaats deed gevoelen iedere woonplaats gevestigd zijnde te midden van een tuin en omgeven met weiden of velden.

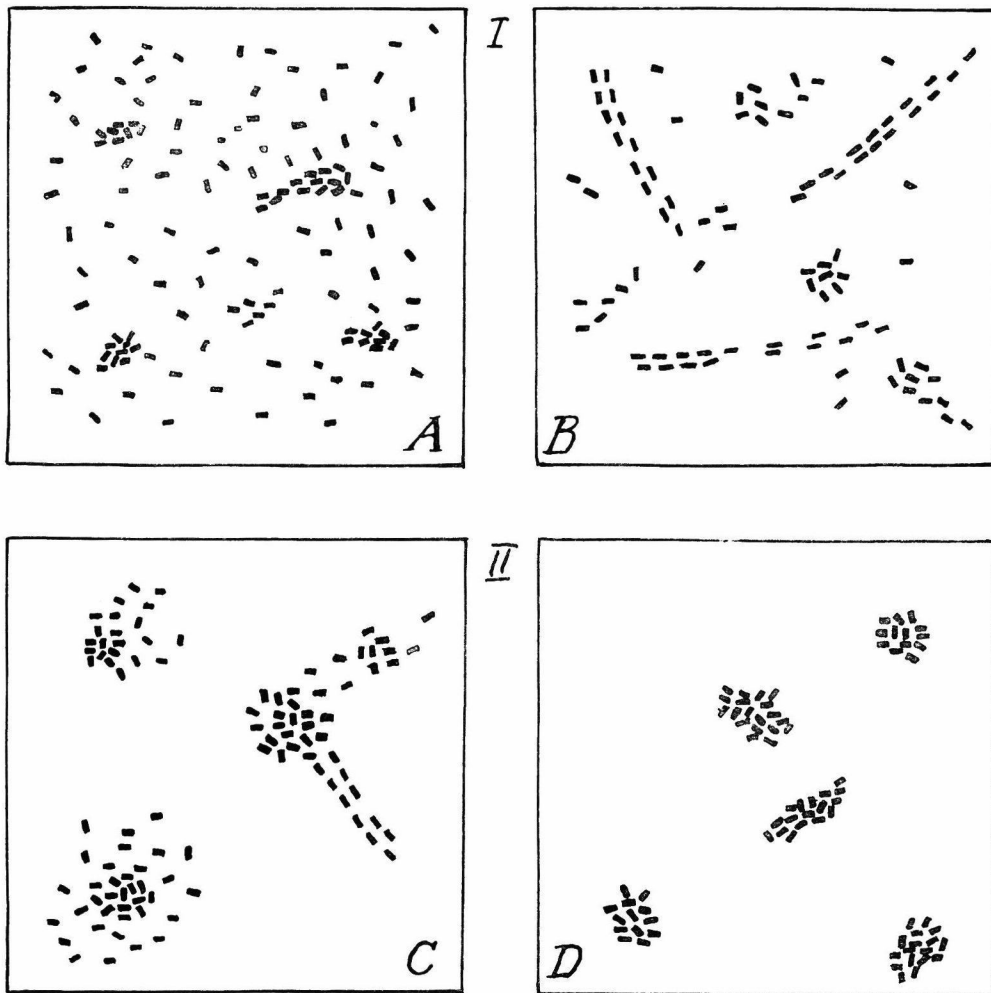
Concentratie. — De concentratie veronderstelt een ophoping van huizen de ene naast de andere in een gesloten en compacte massa, een anorganisch geheel zonder duidelijke structuur, doordat de dorpsontwikkeling is gebeurd in de loop van een min of meer lange evolutieperiode. Terecht spreekt men hier van « *kerndorpen* ».

(1) M. DERRUAU. *Précis de Géographie Humaine*, Paris, A. Colin, 1961, blz. 329.

(2) M. A. LEFÈVRE. *L'Habitat Rural en Belgique*, Liège, Vaillant-Carmanne, 1926.

Agglomeratie. — Vermits de beschrijving, die de verklaring voorafgaat, de voornaamste bekommernis is aangaande geografisch feit, komt men zeer vlug tot de vaststelling, dat een studie der bewoningsvormen van een land, of enkel van een streek, zeer dikwijls met erg ingewikkelde patronen te doen heeft; dit ten gevolge van een verwarde schikking of nog veel meer doordat verschillende types zich vermengen.

Zo werden we ertoe gebracht een drieledige indeling uit te werken door het inschakelen van de agglomeratie, zijnde een tussenvorm tussen de verspreiding en de concentratie. De agglomeratie is een losse groepering die zich voordoet onder de vorm van enigzins samenge-

Verklaring I. — Gesloten bewoning.

Verklaring II. — Open bewoning.

A = Verspreiding met kern.

B = Agglomeratie met intercalaire verspreiding.

C = Agglomeratie met verspreiding buiten het centrum : zwermdorpen.

D = Concentratie in kern.

Fig. 1. — Schematische voorstelling van de spreiding der landelijke bewoning.

drongen dorpen maar waarvan de huizen door tuinen van elkaar gescheiden zijn, van dorpen langs een ongeordend wegennet opgesteld, van lineaire dorpen met de huizen in het dorpscentrum zij aan zij maar van los van elkaar aan de uiteinden, hetzij ook nog van een groepering, die zich in gehuchten verbreekt.

A. — STREKEN MET LOSSE VERSPREIDING.

1. **Vlaanderen.** — Van aan de kust en tot aan de Hollandse grens, vervolgens langs een lijn die een weinig ten zuiden van Eeklo loopt en ten westen van Gent afzwenkt naar Oudenaarde, om vanaf deze stad in grove trekken de provinciegrenzen van West-Vlaanderen te volgen, vindt men het klassieke type van de verspreide bewoning. Nochtans moet men twee substreken onderscheiden : de Polders en Binnen-Vlaanderen.

a) **DE POLDERS (Fig. 2).** — In de ingedijkte kustvlakte is de verspreiding in hoogste mate verwezenlijkt. Doorheen een haag van groen meent men hier en daar enige gehuchten te ontwaren; in werkelijkheid zijn het slechts grote hoeven, waarvan sommige uit zeven tot acht gebouwen bestaan, en gelegen zijn te midden van hun uitbating.

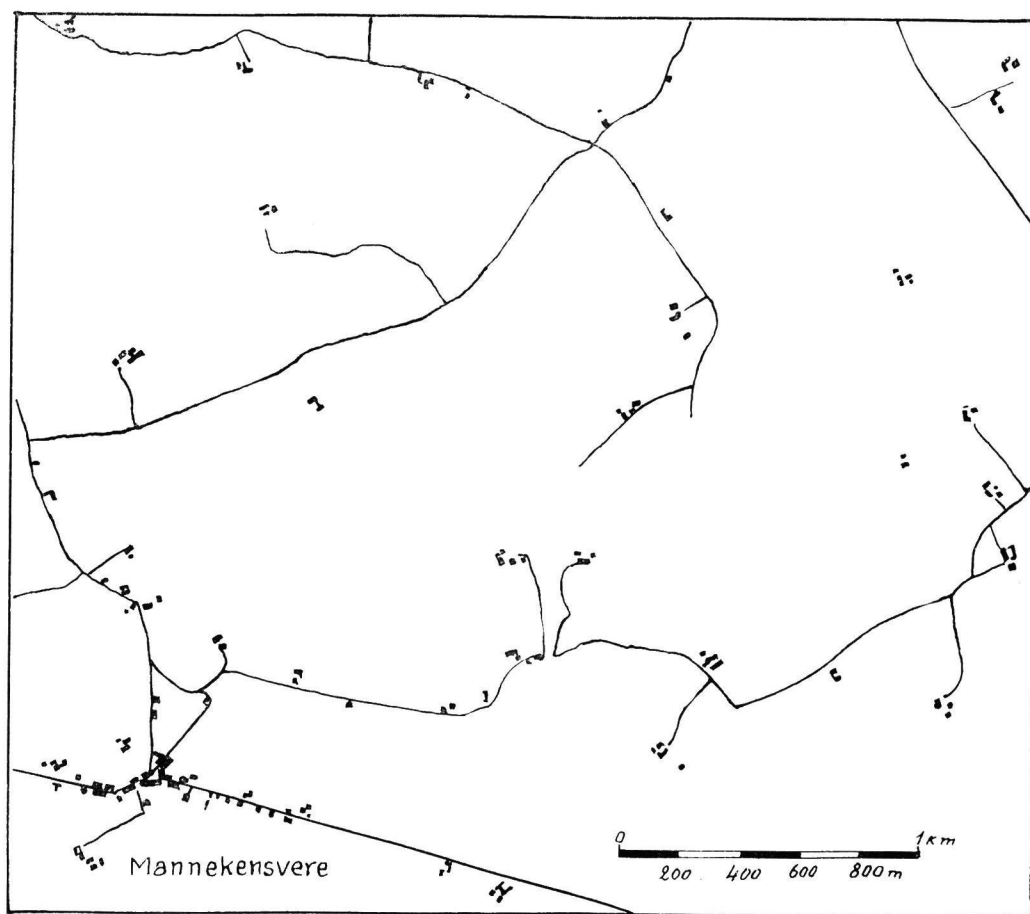

Fig. 2. — *Verspreiding in de Polders.*

Deze wijze van bodembezetting houdt verband met de uitbatingvoorwaarden in de kustvlakte. De inpolderingen, in de VIIe eeuw begonnen, werden voortgezet in achtnamen van de afmetingen die geschikt waren voor de inplanting van een zeker aantal grote bedrijven van enkele tientallen hectaren. Enkel zulke belangrijke uitbatingen waren bij machte om zich te voorzien van de nodige werktuigen en van het onontbeerlijk personeel om deze zware akkers te bewerken en de drainage systemen, de « *wateringen* » te onderhouden. Een haag van bomen beschermt de hoeven tegen de zeewinden, terwijl verdere boomvegetatie in de streek tengevolge van de grote vochtigheid ontbreekt : dit is de « *Bloote* ».

De socio-parochiale dorpskern is in de Polders uiterst beperkt : de kerk, het gemeentehuis, de school, enige winkeltjes en twee of drie drankgelegenheden. Het geheel is niet belangrijker dan een grote hoeve. De woningen van de dagloners zijn in de omtrek van de « Plaats », opgesteld langs de wegen aangelegd op de dijken, die vroeger het land tegen de stormvloedden moesten beschermen. In de streek van Veurne-Ambacht, aan de oevers van de IJzer, ontwaart men een dubbele huizenrij op halve hoogte van de dijk, ofwel één aan de voet van de helling en één op het hoogste punt ! De localisatie van de huizen langs de dijken is nochtans niet het belangrijkste kenmerk van de bewoningsvorm van de streek; de verspreiding en zelfs de alleenstaande grote hoeven zijn te dien opzichte meer karakteristiek.

b) BINNEN-VLAANDEREN (Fig. 3). — De overgang van de kustvlakte naar de Vlaamse zandleemstreek weerspiegelt zich op de spectaculaire wijze in de bewoningswijze.

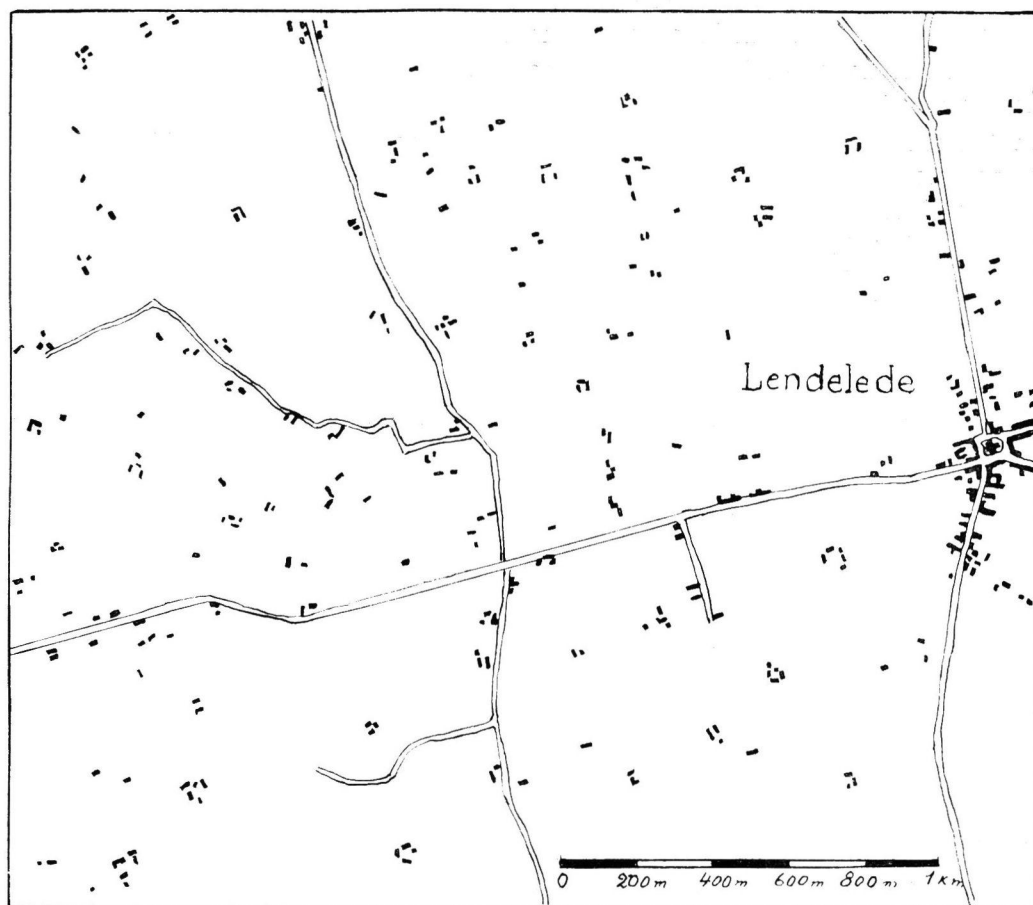

Fig. 3. — Verspreiding in Vlaanderen met kern.

In tegenstelling met de grote alleenstaande hofsteden, vindt men hier een buitengewone dichtheid van kleine hoeven en arbeiderswoningen, een stofwolk van rode en witte puntjes. De woningen worden vrij ordeloos om 't even waar neergezet : in volle veld, in de nabijheid of op enige afstand van de wegen; in één woord : overal (1). Geen enkele leegte, geen enkele plaats waar de huizen minder opeengehoopt zijn; heel de streek geeft de indruk van één

(1) Lees de zo levende beschrijving van de aspecten van de verspreiding der woningen in Vlaanderen in Stijn Streuvels, « Land en Leven in Vlaanderen » en « Veld en Dorp » in : « Vlaanderen door de eeuwen heen », T. I, blz. 1 tot 62.

uitgestrekte woonplaats. Het panorama dat men van op de hoogte van de Kemmelberg te aanschouwen krijgt, is zonder weerga. Men ziet hoe de uitgestrekte Vlaamse vlakte zich eindeloos ontvouwt tot aan de verre horizon. Waar men ook kijkt aan alle kanten vertolkt de huizenmasse een uitbundig leven.

De half-landelijke en half-ambachtelijke levenswijze, onder de vorm van gedecentraliseerd werk, heeft vanaf de Middeleeuwen de demografische opbloei van Vlaanderen in de hand gewerkt; anderzijds hinderde de effen, zandlemige bodem nergens, buiten de vochtige alluviale gronden, noch de constructie, noch het verkeer.

Tenslotte heeft de behoefte om de woningen uit veiligheidsoverwegingen te groeperen, in Vlaanderen niet moeten doen gevoelen. De sterke bevolkings- en huizendichtheid volstond te dien einde. Trouwens de kleine hoeven en werkplaatsen van ambachtslui bevatten geen enkele rijkdom die de begeerlijkheid kon opwekken.

Heel vroeg moeten zich in Vlaanderen te midden van de verspreiding kernen hebben voorgedaan, waarvan de ontwikkeling met de commerciële en ambachtelijke economie van de Middeleeuwen verband houdt, maar er geen vertrekpunt van schijnen te zijn geweest.

De industriële XIXe eeuw en vooral de XXe, veroorzaakten de ontwikkeling, te midden van een verspreide bewoningswijze, van bevolkingskernen met een stedelijk karakter, bewoond of bezet door fabrieksarbeiders, winkeliers, gebouwen voor industrie of dienstfuncties (administratie, cultuur, hygiëne, ontspanning). De gemeenten die meer dan 5 000 inwoners en 300 tot 400 inwoners/km² tellen, overschrijden de dichtheidsgrens, die aan uitsluitend landelijke functies eigen is. Toch voelen en noemen de inwoners zich daarom geen stedelingen. Het is in zijn meest uitdrukkelijke expressie de gemengde bewoningsvorm van onze industriële tijd. De steden van deze streek verschillen nauwelijks van deze groeperingen met stedelijke functies. Trouwens ook de meeste van hen : Ieper, Diksmuide, Torhout, bezitten een belangrijke landelijke zone in hun onmiddellijke omgeving.

2. Het Land van Herve. — In het oosten van België, stelde een eiland met verspreide bewoning te midden van een concentratiezone (Haspengouw ten noorden, de Ardennen ten zuiden ervan) een moeilijk probleem voor de thesis van Meitzen. Maar ook hier verklaart de levenswijze, de specialisatie van de landelijke streekeconomie (weide-veeteelt) veel beter de verspreiding van de hoeven dan de hypothese van een etnische invloed. Men constateert dat een weiland-economie in regel het vestigen van huizen te midden van de weiden doet verkiezen. Dit is het geval in de Jura. A. DEMANGEON heeft het verband tussen de *afzondering* van de woningen en de weiland-uitbating in de Bray en de Boulonnais (1) in het licht gesteld. Ook in België, op het plateau van Herve, in het Tussen-Vesder-en-Amblève, in de Henegouwse Fagne, liggen de veeteelthoeven te midden van hun weiden. Aldus te Sivry, Froidchapelle, Sautain. In onze thesis (2) hebben wij op de voordelen gewezen die de uitbater ondervindt indien hij over grasland dicht bij zijn stallingen beschikt, hetgeen de verspreiding van de woningen in de hand werkt.

De aanwezigheid rond de huizen van grasland, dat ze verschillende meters van elkaar afzondert, leidt niet steeds tot een verspreiding onder de vorm van een gesloten associatie, namelijk, wanneer grote oppervlakten met bossen bezet tussen de dorpen voorkomen, zoals in centraal Henegouwen het geval is; van verspreiding kon er strikt genomen geen sprake zijn.

Onafhankelijk van de levenswijze, hebben de fysische elementen van het milieu van het Land van Herve in hoge mate de verspreide bewoning bevorderd; de zachte glooiingen van een

(1) A. DEMANGEON, *La Picardie*, Parijs, A. Colin, 1905, blz. 373.

(2) M. A. LEFÈVRE, op. cit., blz. 17 en volgende.

alle Haspengouwse dorpen zich voor onder de vorm van een dichte concentratie. Op onze kaart vinden we dat gemerkt met het symbool van de agglomeratie. Te kleine parochies werden in gemeenten verenigd; sommige bodemoneffenheden, zoals de valleïassen veroorzaakten een lineaire uitrekking van de dorpen; de hoofdwegen van de XIXe eeuw hebben de arbeiderswoningen aangetrokken; lokale oorzaken hebben het patroon van een absolute concentratie enigszins gewijzigd. A. PIROT en TH. BRULARD hebben de degradatie van de geconcentreerde bewoningsvorm bestudeerd. In deze beknopte uiteenzetting kunnen we hierover niet uitweiden (1). Het blijft nochtans een feit dat Haspengouw in zijn geheel genomen tot het klassieke type van de concentratie onder de vorm van kerndorpen behoort, maar in vele gemeenten vindt men één of meer alleenstaande hoeven.

2. **De Ardennen.** — In het zuiden van het land ontwaart men een tamelijk opvallende vermenging van geconcentreerde en geëggomereerde bewoningsvormen. Het natuurlijk kader heeft er heel zeker tot de groepering van de woningen bijgedragen. De wouden, het reliëf, het klimaat zelfs hebben het ontstaan van een verspreide bewoning eerder geremd. De landbouwers hebben eerst de laren betrokken en deze daarna geleidelijk uitgebreid.

De steile flanken van de diep ingesneden valleien werden vermeden en nu nog zijn de turfachtige Hoge Venen vrij van bewoning. Tenslotte hebben de strenge winters van vroeger, toen de bodem gedurende verschillende weken, meerdere maanden zelfs, met sneeuw was bedekt en het platteland afgezonderd lag, de bewoners er toe aangezet het sociaal-economisch leven met het oog op het onderlinge hulpbetoon en de goede werking van de diensten centraal te houden. Daar het wonen buiten dit centrum veelal bezwaren met zich bracht, en ook omwille van een sociaal complex, dat zich door de eeuwen heen heeft ontwikkeld, concentreerde zich de primitieve nederzetting geleidelijk naarmate het bevolkings aantal toenam. Maar ook hier, zoals in Haspengouw trouwens, heeft de economische ontwikkeling van de XIXe en de XXe eeuw een verzwakking van de concentratie veroorzaakt. Een lokale studie van een kleine Ardeense streek heeft deze evolutie duidelijk ontleed en in het licht gesteld (2). In de Ardennen treft men echter geen alleenstaande grote hoeve aan.

C. — DE AGGLOMERATIES.

Tussen de verspreiding en de concentratie doen zich vele overgangsvormen voor. Onder de vorm van diffuse en weinig samenhangende massa's, van gehuchten en geïsoleerde hoeven, van agglomeraties in langgerekte banden volgens de as van de valleibodems of van lintbebouwing langs de wegen, doet de geëggomereerde bewoning zich voor in heel de Kempen en het bekken van de Demer, in praktisch geheel Oost-Vlaanderen, uitgestrekte delen van Brabant en in de streek gelegen tussen Maas en Amblève. De ruimtelijke spreiding van elk van deze variëteiten heeft aldus verschillende geografische substreken in het leven geroepen.

a. *De zwermdorpen.* — Op de brabantse en henegouwse plateaus, in het noorden van de provincie Namen, het centrum en het oosten van de Ardennen vindt men ingewikkelde bewoningswijzen met een voorkeur voor groepering (*Fig. 5*). De huizen in het dorpscentrum zijn niet dicht op elkaar gedrongen; zij zijn dikwijls omringd door een tuin. Van de hoofdmassa maken zich uitlopers en eentonige huizenrijen langs de wegen los. Bovendien bezetten afgezonderde hoeven de omliggende plateaus. Deze verwarde en ontwrichte agglomeraties doen

(1) A. A. PIROT, op. cit., blz. 330 en volgende.
Th. BRULARD, op. cit., blz. 58 en volgende.

(2) J. BOCLINVILLE. — *Bihain en Ardenne des Sommets*, Tijdschr. belg. Ver. Aardrijksk. Studies, Leuven, 1958, Jg. XXVII, blz. 133-230.

denken aan een opeenhoping van kosmische bestanddelen met grillige vormen en zonder duidelijk afgetekende omlijning; het zijn in zekere zin « *zwermdorpen* ». Daar waar bossen, heide, onvruchtbare gronden op minderwaardige zandige bodems aanwezig waren, hebben de dorpen steeds hun landbouwareaal kunnen uitbreiden naarmate demografische ontwikkeling dit noodzakelijk maakte. Tenslotte hebben de nieuwe interstedelijke wegen van de XIXe en de XXe eeuw de migrerende bevolking van het industriële tijdvak aangetrokken. In de brede gangen van sommige valleien (Dijle, Lasne, Yssche, Zenne en zovele andere) werden de huizen langs de boorden van de alluviale vlakke aan de voet van de hellingen opgetrokken.

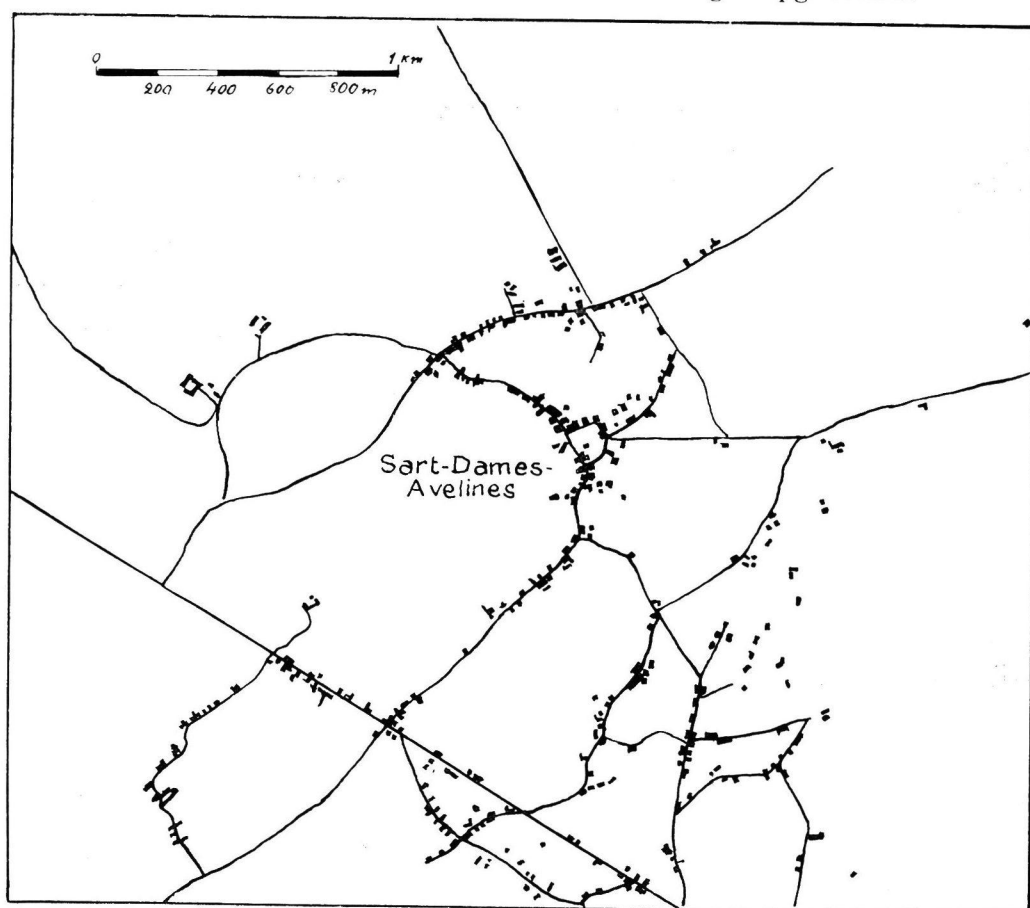

Fig 5. — *Zwermdorp in Brabant.*

De weidegebieden van de Henegouwse Fagne, van de Rièzes en van het cambrium-massief van Stavelot-Malmedy vertonen een nederzettingsspatroon door vlekken gekarakteriseerd. Sommige hiervan waren oorspronkelijk uitgestrekte laren die later werden uitgebreid. In enkele van deze gemeentelijke centra heeft zich een belangrijke bevolking van handelaars en winkeliers onder de vorm van een geagglomereerde bewoning gevestigd.

De vetweiders wonen daarentegen te midden van hun weilanden, aan de buitenkant van het centrum, langs wegen die in alle richtingen uiteenstralen. De centrale agglomeratie en de groepering van enkele hoeven in een *open associatie* doet deze bewoningvormen het agglomeratie-type benaderen.

b) *De wegennet dorpen* (Fig. 6). — Wanneer men het landschap in de omgeving van Aalst vanuit een hoger gelegen punt beschouwt, dan schijnen de huizen ook hier over de ruimte uitgezaaid, zoals meer naar het westen tussen Brugge, Diksmuide en Oudenaarde. Toch

ontdekt men weldra een zekere ordening in deze schijnbare verwarring. De huizenrijen tekenen nu eens een bocht, dan weer maken ze een hoek, nemen een schuine richting aan of vertakken zich volgens ingewikkelde figuren. De woningen volgen elkaar op langs meestal gekasseide wegen, die vroeger aardewegen waren.

Het willekeurig verloop van deze wegen doet veronderstellen dat ze oorspronkelijk volgens de ligging van de huizen werden getrokken. In een onontwaarbaar netwerk, slingeren zich de wegen, stuksgewijs aangelegd, nu eens naar rechts, dan weer naar links om zich in alle richtingen te vertakken. Nergens in het land is het wegennet zo dicht en zo verward. Men vindt er nog wel centra met een stedelijk uitzicht, maar toch krioelt het van huizen langsheen het geringste stuk weg. Soms staan de huizen muur aan muur, maar meestal onderling afgezonderd en dit langs één kant van de weg. Trouwens een overvloedige *intercalaire verspreiding* leidt tot een bewoningsvorm in *gesloten associatie*.

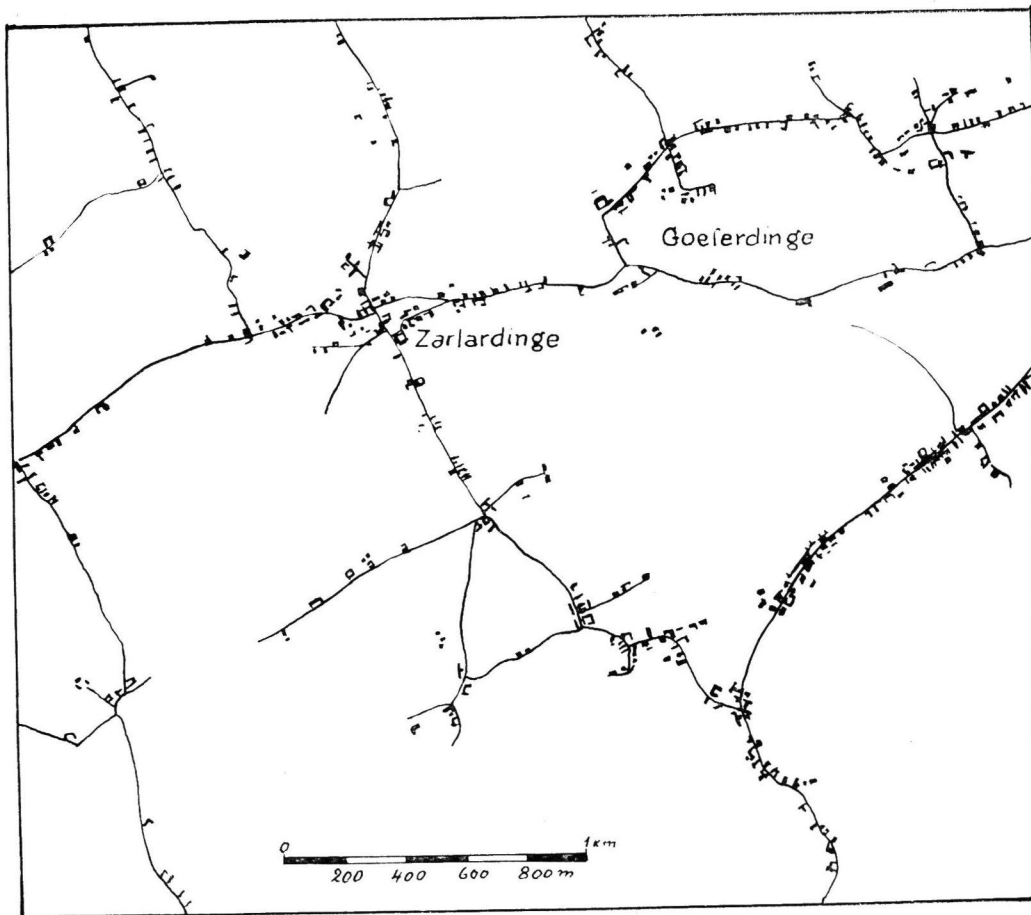

Fig. 6. — Stratennet-dorp in Oost-Vlaanderen.

Op een kaart met kleine schaal is het uitgesloten zelfs een benaderende voorstelling van het zeer ingewikkeld wegennet te geven. Enkel de hoofdrichtingen werden op de kaart aangebracht.

Men krijgt de stellige indruk van een verre verwantschap met het westen van Vlaanderen. Historische studies over het ontstaan van de bewoning in deze streken zijn er nog niet, maar gezien de gemeenschappelijke ontwikkeling van geheel Vlaanderen gedurende de Middeleeuwen, schijnt het postulaat van een grote gelijkens door de eeuwen heen van de bewoningsvorm in deze twee substreken wel aanvaardbaar.

In de tweede helft van de XIXe eeuw en het begin van de XXe eeuw heeft men in de streek tussen Brussel-Antwerpen-Gent, ten gevolge de industriële ontwikkeling, een intense bevolkingsaan groei vastgesteld; zeker in de grote centra, maar ook naar aanleiding van de uitzwerming van fabrieken en werkplaatsen naar het platteland. De grote bevolkingsdichtheid van Vlaanderen kon aan het gecentraliseerd werk goedkope en overvloedige werkkrachten leveren. Door het hoog geboortepil — zie plaat 25 van de Atlas — groeide het aantal werkkrachten aan en de gemakkelij kheid van de verplaatsing naar het centrum van het werk deed het optrekken van huizen langs wegen en banen verkiezen.

In deze streek worden de meeste gemeenten door wegen van tweede klasse — 6 à 9 m — verbeteringen van het vroegere wegennet bediend. Langs deze wegen staan recente huizen uit de XIXe en XXe eeuw.

De industriële ontwikkeling van dit gebied kan men nog vaststellen door de aanwezigheid van talrijke centra met een stedelijk uitzicht, dat hen aan werkelijke kleine steden doet gelijken.

In de *Kempen* en in het *Hageland* overheerst eveneens de bewoningsvorm langs het wegennet en hier vormt het reliëf de infrastructuur voor het localisatiepatroon van de bewoning (Fig. 7). Op de platte ruggen van de interfluvia en op de zandige bodem werden de wegen zonder veel moeilijkheden aangelegd. In de open plaatsen van het vroegere woud of op de heide-ontginning hebben de mensen hun huizen gegroepeerd in gehuchten, die zich langs

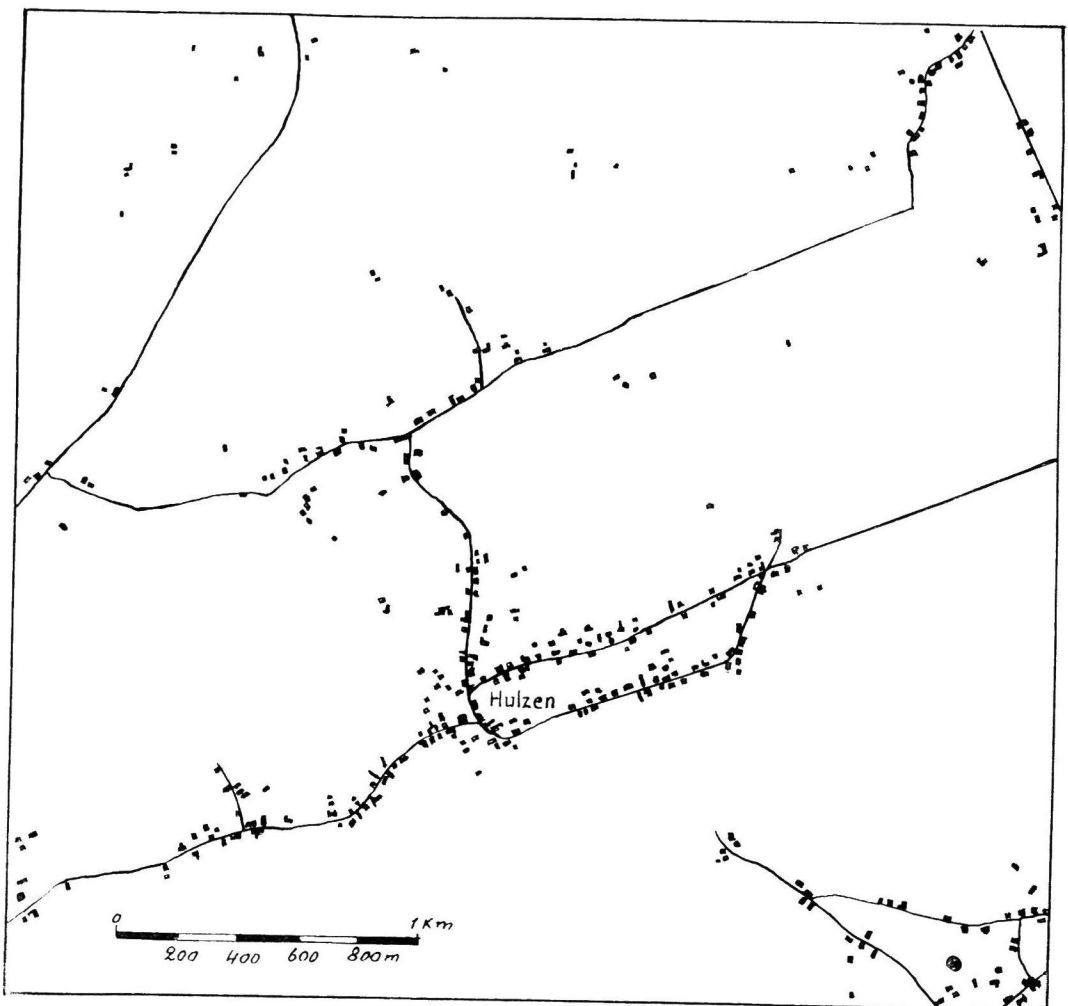

Fig. 7. — *Kempisch wegennetdorp met intercalaire verspreiding.*

de wegen uitrekken. In dit gebied met zwakke bevolkingsdichtheid waren de gelegenheden tot gemakkelijke sociale betrekkingen onontbeerlijk, en deze werd door de wegen gewaarborgd. De bewoning vermeed evenwel de dikwijls te vochtige valleibodems.

Maar buiten het wegennet kent de Kempen ook een intercalaire verspreiding van recente datum (niet vroeger dan de XIXe eeuw). Tengevolge van de demografische aangroei en het schaars worden van het beschikbare landbouwland werden de gemeenten bij decreet verplicht de gemeentelijke gronden goedkoop af te staan aan jonge gezinnen, die de verplichting hadden ze binnen de vijf jaar te ontginnen. Deze kleine nieuwe uitbatingen vestigen zich onder de vorm van een intercalaire verspreiding op de flanken van de interfluvia en soms in kleine gehuchten.

De grote oppervlakte van de Kempische gemeenten (verschillende tientallen km²), die tot in de XIXe eeuw grote braakliggende of slecht uitgebate gemeentelijke gronden bezaten, maakte het samen met de demografische expansie mogelijk deze gronden geleidelijk te ontginnen onder de vorm van kleine percelen tevens een intercalaire verspreiding tussen de bestaande agglomeraties in het leven roepend. Haspengouw heeft deze evolutie niet gekend daar alle bebouwbare gronden reeds sedert eeuwen in cultuur waren gebracht. Als gemeentelijke gronden beschikten de dorpen aldaar enkel over het braakland van de driejaarlijkse wisselbouw. Concentratie vormde de enige oplossing bij de aangroei van de dorpsbevolking.

De recente evolutie van de Kempen ten gevolge van de mijnuitbatingen heeft de bewoning langs de wegen vermeerderd, grote dorpen, met talrijke gehuchten doen ontstaan en heeft geleid tot de urbanisatie van enige centra.

c) *De lineaire dorpen* (Fig. 8). — In twee Belgische streken vertoont de behuizing langs een of twee wegen een uitgesproken lijnvormingtracé. In het Land van Waas snijden de

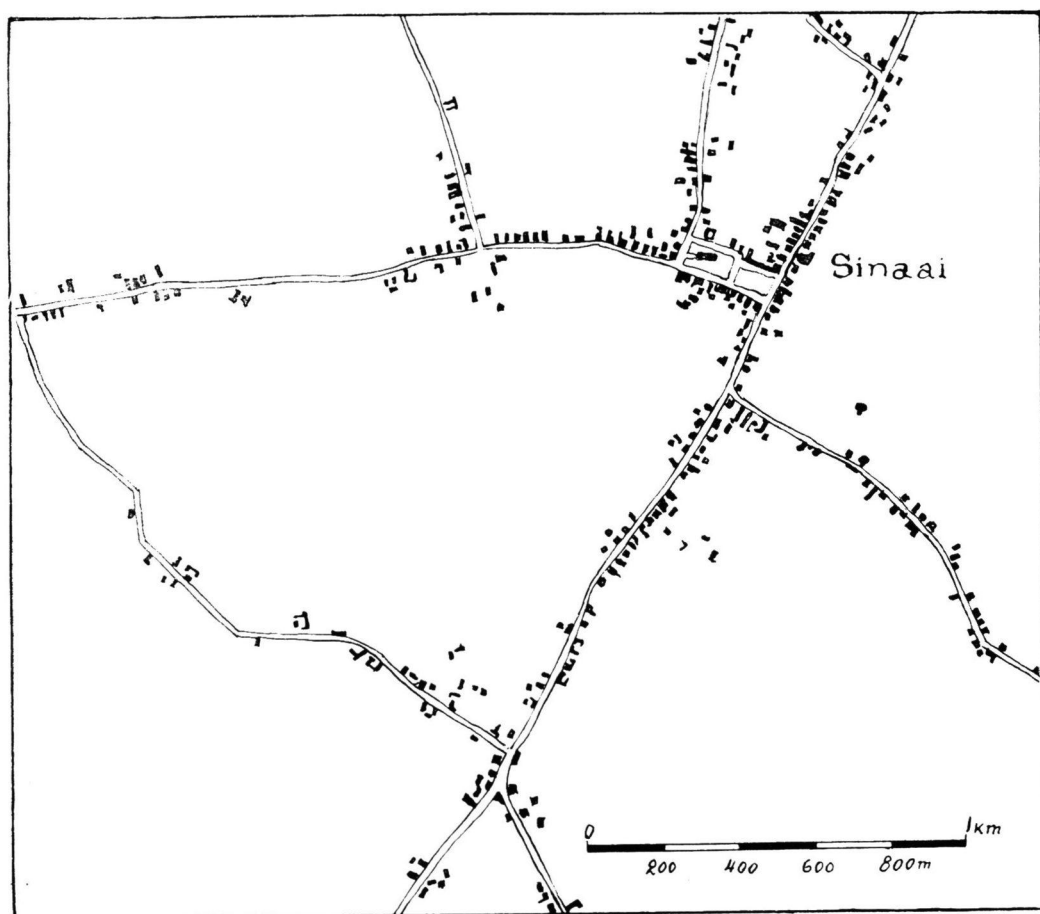

Fig. 8. — Straatdorp in het Land van Waas.

oost-west en noord-zuid gerichte wegenassen elkaar volgens een rechte hoek; zij verdelen het land in uitgerokken rechthoeken. De agglomeratie begint aan het uiteinde van het dorp met huizen, die twintig à vijftig meter van elkaar verwijderd staan. Hun voorgevel bevindt zich niet bij de straat; een haag omsluit een met gras begroeid hofje. Meer naar het centrum van het dorp toe vermindert de afstand tussen de woningen tot tien meter en zelfs minder; de hofjes worden smaller om in het centrum van de gemeente te verdwijnen. Hier staan de huizen zij aan zij en vormen straten, maar hun roeilijn blijft afgestemd op deze van de huizen die van de weg gescheiden zijn door een kleine hof. Zo wordt de straat omgevormd tot een ruime plaats, terwijl de steenweg in het midden ervan doorloopt. Nauwelijks heeft men het hoofdplein verlaten of hovingen verschijnen weer, en gaan de huizen staan, verder uiteen, tot tenslotte aan beide zijden van de baan zich open ruimten voordoen, die enkele honderdtallen meter lang zijn. Maar reeds kondigen witte en rode vlekken in de verte een volgende agglomeratie aan. Achter deze eindeloze straten zijn, zo ver men kijken kan de akkerpercelen gelegen, alsook een of andere afgezonderde hoeve of kasteel.

Men vindt in deze streek zeer talrijke plaatsnamen die op het geometrisch karakter van deze bewoningsvorm wijzen : Willingstraat, Hellestraat, Weststraat; zo wordt eveneens de rechthoekige patroon van het wegennet teruggevonden in plaatsnamen als « Kruisstraat ».

Belgisch Lotharingen vertoont een ander type van straatdorp. De hoeven staan muur aan muur, schikking die bepaalde karakteristieken voor de dorps- en bewoningsvormen tengevolge heeft.

Vermits de hoeve over geen bijgebouwen beschikt, worden landbouwwerktuigen, houtreserves en mesthopen voor de woning opgestapeld aldus een deel van de straat bezettend, die nochtans breed genoeg blijft. In de woning met drie ineenlopende plaatsen ontving de middelste enkel licht doorheen een hoge schoorsteen, die van de vloer doorheen het dak opsteeg. Dit was de « *Zwarte kamer* »; deze laatste jaren werd ze afgeschaft.

Sporadisch ontmoet men over heel het land lineaire dorpen, meestal wegen- en vallei-dorpen. Men vindt er ook in de *Condroz*, waar de structuur van het terrein in smalle evenwijdige banden en het appalachisch reliëf met zijn uitgerokken kammen de concentrische ontwikkeling van de agglomeratie belemmert.

* * *

Uit de kaart der bewoningsvormen treden enkele algemene vaststellingen naar voren.

In de eerste plaats is in het noorden van het land de verspreiding regel, behalve in Haspengouw, terwijl ten zuiden van de lijn Samber-Maas de groepering overheerst. Maar in beide zones onderscheidt men schakeringen : absolute verspreiding in de Polders, verspreiding met stedelijk uitziende kernen in Binnen-Vlaanderen, uitgesproken intercalaire spreiding gepaard met agglomeraties langs de wegen in Oost-Vlaanderen en de Kempen. De nuancering van de rode kleur wijst op deze schakeringen : overheersende verspreiding in het noord-westen, intercalaire spreiding met wegennetagglomeratie in het centrale noorden en het noord-oosten. In het zuiden van het land drukt zich de intercalaire spreiding onder de vorm van alleenstaande woningen en hoeven uit. Anderzijds moet de aandacht op de grote complexiteit van de nederzettingvormen gevestigd worden. In een land, zo dicht bevolkt als België, waar in bepaalde streken zeer vroeg grote dichtheden, die tot de Middeleeuwen terug gaan, ontstonden en waar de moderne economie een oneindige verscheidenheid van industriële activiteiten, die de landelijke streken grondig hebben gemerkt in het leven heeft geroepen, kon dit moeilijk anders zijn.

Werkplaatsen en fabrieken werden ingeplant te lande, aldus werkgelegenheid biedend aan de landbouwwerkrachten, die door verschillende crisissen getroffen waren. Tenslotte hebben de intense ontwikkeling van de transportmogelijkheden en de organisatie van dagelijkse gemeenschappelijke vervoerdiensten naar de stads- en mijncentra het specifiek landbouwkarakter van het platteland zo niet vernietigd, dan toch wel de oorspronkelijke karaktertrekken van de landelijke bewoning grondig gewijzigd. De dorpsontwikkeling heeft zich dikwijls onder vorm van een groepering van de huizen rond de spoorwegstations of langs de wegen, die naar de stations leiden, voorgedaan.

Vreemdelingen, die doorkruizen Vlaanderen langs de hoofdwegen, vragen zich weleens af of het wel een platteland en geen stedelijke streek is die ze tussen Gent-Antwerpen en Brussel doortrekken.

België telt weinig gebieden die een zuiver bewoningstype vertonen. Er bestaan natuurlijk eilanden waar een bepaald type overheerst maar doorgaans vermengen zich verschillende vormen, zodat elke precisering steeds in een zekere mate aan kritiek blootgesteld is. Daarom moet plaat 27 als een schematische uitbeelding worden beoordeeld.

In de loop van de laatste eeuw heeft België het grootste deel der karakteristieken van haar traditionele landelijke bewoning verloren; zeldzaam zijn nu de streken waar men nauwelijks dertig jaar terug het typisch huis fotograferen kon en waar men nu zelfs geen regionaal specimen kan aantonen. De verwoestingen van de twee wereldoorlogen, de gemakkelijke transportmogelijkheden en de drang naar standardisatie hebben heel wat lokale bijzonderheden, die van het verleden, de traditie en geografisch betekenis getuigen doen verdwijnen.
